

א

בגמרא, בשתי סוגיות שונות, נמצאת אבחנה לפיה משקלו של החי אינו כמשקלו של המת. במסכת שבת (צד, א) לענין הוצאה מרשות לרשות בשבת, נאמר שהחי נושא את עצמו ולכן דיני הוצאה שבו שונים מדיני הוצאה שבשאר חפצים. ובמסכת גיטין (נו, א), בסיפור יציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים, נאמר שתלמידיו הוצרכו לשאתו כמת, ולא ישאנו אחר, כיון "דאינהו ידעי דחייא קליל ממייתא". עלינו לברר מציאות זו מהי, והאם שתי הסוגיות לדבר אחד כיוונו.

והנה, הסוגיא במסכת שבת ענו בה הרבה מהפרשנים. בסוגיא זו מבואר שהנושא את החי בשבת ומוציאו מרשות לרשות פטור, כיון ש"החי נושא את עצמו". לדעתו של רבי נתן נאמר דין זה גם במוציא בעלי חיים בעודם בחיים חיותם, ולדעת חכמים לא נאמר דין זה אלא בבני אדם, אבל בעלי חיים "משרבטי נפשיהו" ולא נאמר בהם פטור זה.

ב

בטעמו של פטור זה נחלקו הראשונים. תוספות (ד"ה שהחי) כתבו, שאין לומר שהפטור הוא משום שהחי מיקל עצמו, שהלא אפילו במשא קל יותר חייב. ואין לומר שהפטור הוא משום ש"שנים שעשאו פטורין", שהרי זה כדן "זה יכול וזה אינו יכול", שכן אין הנישא יכול לישא עצמו בלא הנושא, והנושא יש בו כח לנושא אפילו היה מת, וזה יכול וזה אינו יכול הרי היכול חייב. לכן פירשו בשם ר"י, שילפותא היא ממשכן, שלא היו נושאים דבר חי, שהתחשים והאילים היו הולכים ברגליהם, והחלזון מיד היו פוצעים אותו טרם ימות. המבואר לדעת ר"י, שסברא זו שהחי נושא את עצמו משמשת כטעם לחלק בין נשיאת החי לנשיאת מי שאינו חי, שמצד עצמה של סברא זו לא די היה בה כדי לפטור, אך יש בה כדי להעמיד גדר ולחלק בין מלאכות שהיו כדוגמתן במשכן לבין אלו שלא היו כדוגמתן.

לעומת ר"י, דעת תוס' הרא"ש ותוס' ר"ד על אתר, שהפטור הוא משום זה יכול וזה יכול. לדעתם, גם החי הנישא מוגדר כמי שיכול לשאת עצמו לבדו. שכשם שהנושא לא יוכל לשאת את המת בלי להפעיל כח נוסף, ואף על פי כן מוגדר הוא כ"זה יכול", שיכולת על ידי שינוי מצב מוגדרת כיכולת, כך גם הנישא מוגדר כיכול לשאת עצמו על ידי שינוי מצב, לכשירד מהמיטה וילך ברגליו.

בין לדרכו של ר"י ובין לדרכם של שאר בעלי התוספות, נמצא שענין שבמציאות הוא, שהחי הנישא על המיטה מסייע בנשיאתו. אפשר לבאר את הדברים בכך שהוא מכוון את עצמו במקומות של נטיית שיווי המשקל, ומשתדל להעמיד את כובד משקלו במקום בו יקל על הנושא לשאת אותו.

ג

אולם כמה מחכמי זמנינו, כהרב חיים סבתו, ב"המעין" (כג, עמ' 55-56) התקשו בפשוטם של דברים, שלא מצאנו שמשקלו של מת גדול משל חי. משכן יצא הרב סבתו לפרש בדרך חדשה, והיא שכל עיקר מלאכת הוצאה הרי אין בה שינוי ממש בדבר שאותו מוציאים, ושונה היא בכך שאר המלאכות שעניינם הוא שינוי בדבר שבו נעשית המלאכה. אלא שגם במלאכת הוצאה יש להחשיב את מיקומו של החפץ כאחד מתכונותיו, ושינוי המיקום הרי הוא כשינוי תכונה (והפנה לדברי רש"י הירש בפירושו לתורה, ריש ויקהל). ובכן אין הדברים אמורים אלא בחפץ שאינו נד מעצמו ממקום למקום, אבל החי הנושא עצמו כל העת ממקום למקום, מתחילה אינו נחשב קבוע במקומו, ואין מקומו תכונתו. ובבעלי חיים נחלקו חכמים ורבי נתן, כיון שהם מתנענעים, אך בלי החלטה לכך, שהרי גם כשמוליכים אותם הרי הם "משרבטי נפשיהו".

על דרך זו, ובאופן אחר קצת, כתב הגרש"א יודלביץ (החשמל לאור ההלכה, סימן א), שאדם חי הנישא אין מתקיימת בנשיאתו מחשבתו של הנושא אותו אלא מחשבתו שלו, ודין הוא במלאכות שבת שצריך מלאכת מחשבת, שתתקיים מחשבתו של עושה המלאכה, וענין זה אינו מתקיים בחי הנושא את עצמו שרצונו שלו הוא להיות באותו מקום שהוא נישא לשם.

עיון

יהודה זיבלד

דברי הרמב"ם (הל' שבת יח, טז; פירוש המשניות שבת י, ה), ש"אדם חי אינו משאוי", יכולים להתפרש כדברי התוספות בדוחק, וכדברי הרב סבתו בפחות דוחק. אך מלשון רמב"ם נראה שכוונתו לגדר אחר, שהחי נושא את עצמו ואין המשא מתייחס לנושא אותו כלל. כמו שהובא בשם הגר"ח (החשמל לאור ההלכה שם, ובסודי ירחון, חלק ה, עמ' רכה כיסה מקורו וכתב "בשם גדול אחד"), שטלטול דבר שיש בו חיות אינו נחשב למשא, שהרי רשאי אדם לצאת מרשות היחיד לרשות הרבים בשבת, אף על פי שהוא נושא את עצמו. אלא שדברים אלו דברי תימה הם, שמה טעם יש בדבר שטלטול דבר שיש בו חיות לא יחשב למשא. וראיה זו ממה שרשאי אדם לצאת בעצמו לרשות הרבים אינה ראייה כלל, שהרי ודאי אין אדם נחשב לנושא את עצמו, אבל כשוא לישא אדם חי אחר הרי הוא נושא משא.

ד

מהסוגיא בגיטין, אם אחת היא עם הסוגיא בשבת, נראה שלא כדברי הגר"ח, הגרש"א יודלביץ והרב סבתו, שכן נראה ממנה שהחי קל בפועל מהמת, ולא שמחמת יכולתו להתנייד אין שינוי מקומו נחשב שינוי מלאכה בדבר, או שאין חי ב"גדר משא", או שאין מתקיימת בנשיאתו מחשבת הנושא. אך זכינו והמלבי"ם פירש את אותה סוגיא, בפירושו לש"ס, בדרך המבארת אותה לעצמה מבלי שתבאר את הסוגיא במסכת שבת, ולדרכו יכונה דברי חכמים אלו. כך מפרש המלבי"ם את הסוגיא במסכת גיטין:

ודאי כשארבעה אנשים נושאים מיטה, והנשיאה מתנהלת למישרין, אין להבחין אם הנישא חי או מת. אך כאשר נתקל מי מהנושאים בדבר מה, והמיטה נוטה לצד אחד, ניכר היטב אם הנישא חי או מת. אם חי הוא, יתחזק לייצב את משקלו למען לא יפול, ואם מת הוא לא יעשה דבר. לפי זה אין פירוש "חייא קליל ממייתא" שבמסכת גיטין שייך ל"חי נושא את עצמו" שבמסכת שבת, ואין עניינו אלא שהחי מייצב את משאו כשהוא נוטה ליפול.

וכבר העיר ר"ב ב"המעין" (כד, עמ' 63), שבשום מקום בפוסקים לא נמצא קישור ב' הסוגיות, של מסכת שבת ושל מסכת גיטין. ורק במדרש הגדול (דברים כח, נו, עמ' תרכז) הובא סיפור ריב"ז ושולכ בו ענין "חי נושא את עצמו", וז"ל: "וליעלון כך תלמידך דלא ליעילון כך אינהו, דילמא מרגשי משום דחיא קליל, דאמר מר חי נושא את עצמו". ומשם העתיק ב"ספר המעשיות" (מהד' גאסטר, עמ' 44), אלא שאין לזה מקור בכתבי יד, ואינה אלא הוספה מאוחרת במדרש הגדול.

ה

לשאלה זו, אם החי נושא את עצמו בפועל ממש או שמא אין כאן אלא פטור ממלאכת שבת מאחד הטעמים הנזכרים, השלכה לדינא בדברי הכלבו (סימן קא), הביאורה הדרכי משה והט"ז והש"ך (יורה דעה, סימן נח), שהטעם שאין חוששים לריסוק אברים בבהמה שנפלה מגובה פחות מעשרה טפחים, הוא משום שהחי נושא את עצמו. בפשוטו הכוונה היא לדין זה שנאמר לענין הוצאה בשבת, וכפי שהבין מהרש"ם ב"דעת תורה" (שם, ס"ק ב), שהקשה שהרי ההלכה כדעת חכמים שבבעלי חיים אין אומרים "חי נושא את עצמו", ותרץ שאין הטעם דמשרבטי נפשיהו שייך אלא כשנוטלים אותם בניגוד לרצונם, ולא כשהם באים להציל את חייהם שלהם מסכנת ריסוק איברים על ידי הנפילה. ועל פי קישור זה לסוגיית שבת, כתב שנראה שאם הבהמה חולה ונפלה, גם בנפילה בת פחות מעשרה טפחים יש לאסור, כיון שמבואר ביומא (סו, ב) שבחולה לא שייך דין חי נושא את עצמו.

אך רא"ד אוירבך, במאמרו שב"תחומין" (כרך ו, עמ' 340) העיר שאין ההבנה ב"חי נושא את עצמו" שכובדו של חי פחות מכובדו של מת, ואת דברי הכל בו פירש בענין אחר, שאין כוונתו אלא לחלק בין אבן הנופלת על הבהמה לבין בהמה הנופלת בעצמה, ואין כוונתו לסוגיית מסכת שבת. ועל כן כתב שגם בחולה וכפות, אף על פי שאין לומר בהם חי נושא את עצמו, אין לחשוש בהם לריסוק איברים כשנפלו מגובה פחות מעשרה טפחים.

מכל מקום, לפי כל אלו הדרכים, נמצא שאין הכוונה למציאות פיזיקלית שונה, לפיה משקלו של החי פחות משל המת; וכמדומה שהוא נגד ההבנה המקובלת.